

**List Hadriana o sprzedaży ryb w Eleusis IG II² 1103.
Tekst, tłumaczenie, komentarz**

Hadrian's epistle about the sale of fish at Eleusis IG II² 1103. Text, translation, annotation

Письмо Адриана о продаже рыбы в Элевсине IG II² 1103. Текст, перевод,
комментарий

Лист Адріана про продаж риби в Елевсині IG II² 1103. Текст, переклад, коментар

KONRAD TADAJCZYK

Dr, Uniwersytet Łódzki

e-mail: tktadajczyk@wpia.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0002-2487-8163>

Streszczenie: W czasie swojego panowania cesarz Hadrian poświęcił wiele uwagi zaopatrzeniu w żywność miast państwa rzymskiego. Na podstawie inskrypcji IG II² 1103 autor omawia regulację cesarza dotyczącą handlu rybami w Atenach i ograniczenia roli pośredników w celu obniżenia cen.

Słowa kluczowe: Hadrian, Eleusis, podatek, ryby, pośrednicy

Summary: During his reign, Emperor Hadrian paid much attention to the food supply of the Roman cities. Based on the inscription IG II² 1103, the author discusses the emperor's regulation of the fish trade in Athens and the restriction of the role of middlemen in order to reduce prices.

Key words: Hadrian, Eleusis, tax, fish, middlemen

Резюме: Во время своего правления император Адриан уделял большое внимание продовольственному снабжению городов Римского государства. На основе надписи IG II² 1103 автор рассматривает регулирование императором торговли рыбой в Афинах и ограничение роли посредников с целью снижения цен.

Ключевые слова: Адриан, г. Элевсин, налог, рыба, посредники

Резюме: Під час свого правління імператор Адриан багато уваги приділяв продовольчому забезпеченню міст Римської держави. На основі напису IG II² 1103 автор обговорює регулювання імператором торгівлі рибою в Афінах та обмеження ролі посередників з метою зниження цін.

Ключові слова: Адриан, Елевсін, податок, риба, посередники

Cesarz Hadrian, który był znany ze swojego filhellenizmu, darzył szczególną sympatią Ateny. Już za swojej pierwszej bytności, w 112 r. po Chr., jeszcze zanim został cesarzem, upodobał sobie tę polis, co więcej, na prośbę tamtejszych mieszkańców, przyjął obywatelstwo ateńskie. Pełnił także urząd archonta-eponima, tj. najwyższy urząd ateński, a rok, w którym go sprawował, miał nosić jego imię¹. Później podczas swojego panowania odwiedził Ateny trzykrotnie: w 123/124 r., 128/129 r.

---

¹ A.R. Birley, *Hadrian. Cesarz niestrudzony*, przeł. R. Wiśniewski, Warszawa 2002, s. 104.

i 131/132 r. po Chr.² Cesarz wielokrotnie odpowiadał na dezyderaty mieszkańców, a nawet poproszony przez nich zreformował prawa ateńskie i nadał Ateńczykom nową konstytucję³. Z okresu jego panowania pochodzi wiele świadectw epigraficznych zawierających czy to konstytucje cesarskie, czy uchwały honoryfikacyjne z wyrazami wdzięczności Ateńczyków. Wśród tych dokumentów na szczególną uwagę zasługuje wyryta na płycie z marmuru pentelickiego inskrypcja, która zawiera list Hadriana poświęcony handlowi rybami w Eleusis. Epigraf zachował się w dwóch częściach, które nie stanowią jednolitej całości. Pierwszy fragment został odnaleziony w 1878 r. i opublikowany przez C. Curtiusa dwa lata później⁴. Drugi fragment, wtórnie wmurowany w ścianę kościoła Stawrudaki, został odkryty w 1881 r. na wyspie Tenos, a następnie wydany przez W. Łatyszewa⁵. A. Wilhelm na podstawie kształtu liter uznał, że te dwa fragmenty stanowią integralne części jednej inskrypcji, prawdopodobnie zawierającej list napisany przez Hadriana⁶. Połączona w całość inskrypcja, oznaczona jako IG II² 1103, została opublikowana przez J. Kirchnera w *Inscriptiones Graecae II et III*⁷. Od tej pory epigraf funkcjonuje w nauce pod tym oznaczeniem. Późniejsi badacze proponowali drobne korekty tekstu, zgadzając się zasadniczo z tezami A. Wilhelma, P. Graindora, W.H. Pleketa, F. Martína, H.J. Olivera, G. Purpury⁸. Ostatnio nową rekonstrukcję pewnych wersów przedstawił J.M. Cortés Copete⁹.

² H. Halfmann, *Itineraria principum. Geschichte und Typologie der Kaiserreisen im Römischen Reich*, Stuttgart 1986, s. 191–192, 194.

³ A.R. Birley, *Hadrian...*, s. 266.

⁴ C. Curtius, *Griechische inschriften. Mittheilungen aus Athen und Piraeus*, Philologus 1870, t. 29, s. 693–694.

⁵ V.V. Latyshev, *Inscriptions de Ténos*, Bulletin de correspondance hellénique 1883, t. 7, s. 250–251.

⁶ A. Wilhelm, *Inschriften aus Erythrai und Chios*, Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien 1909, t. 12, s. 126–148.

⁷ *Inscriptiones Graecae II et III: Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores*, red. J. Kirchner, Berlin 1916, s. 511–512, nr IG II² 1103.

⁸ P. Graindor, *Athènes sous Hadrien*, Cairo 1934 (przedruk: New York 1973), s. 127–128, IG II² 1103.5–6. Zob. także A.G. Woodhead, *Supplementum Epigraphicum Graecum XXI*, Amsterdam 1962, s. 175, nr 502 (z nieco odmiennym odczytaniem: εισαγωγή ὄφελος εἰς μέγα τι ἀπαντήση· τ[οὺς δὲ ἰχθυοπώλας(?)]/καὶ τοὺς πάλιν καπηλεύοντας πεπαῦσθ[αι τῆς αἰσχροκερδεῖας(?)]); F.F. Abbott, A.Ch. Johnson, *Municipal Administration in the Roman Empire*, Princeton 1926, s. 413–414, nr 91; E.M. Smallwood, *Documents Illustrating the Principates of Nerva, Trajan and Hadrian*, Cambridge 1966, s. 159–160, nr 444; F. Martín, *La documentación griega de la cancellería del emperador Adriano*, Pamplona 1982, s. 82–85, nr 14; H.J. Oliver, *Greek Constitutions of Early Roman Emperors from Inscriptions and Papyri*, Philadelphia 1989, s. 193–195, nr 77; *Revisione ed integrazione dei Fontes Iuris Romani (FIRA)*, t. 1. *Leges*, red. G. Purpura, Torino 2012, s. 585–597.

⁹ J.M. Cortés Copete, *Adriano y la regulación de los mercados cívicos: una nueva lectura de IG II² 1103*, Habis 2015, t. 46, s. 239–261. Autor proponuje ulepszoną restytucję utraconego tekstu: εισαγωγή

3. Komentarz

Hipotezę, jak mógł brzmieć brakujący początek listu, zaproponował J.M. Cortés Copete. Po dokonaniu analizy korespondencji wychodzącej z kancelarii cesarskiej zauważył pewną prawidłowość: wszystkie listy Hadriana mają trójdzielną strukturę. Na początku zawierają tytułaturę, rodowód, urzędy sprawowane przez cesarza wraz z pozdrowieniem adresata. Następnie treść listu oraz postanowienia końcowe. Zaproponowana przezeń rekonstrukcja początku listu cesarza Hadriana przedstawia się następująco:

Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ, θεοῦ Τραϊανοῦ Παρθικοῦ υἱός, θεοῦ Νέρουα υἱώνος, Τραϊανὸς Ἀδριανὸς Σεβαστός, ἀρχιερεὺς μέγιστος, δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ *, ὕπατος τὸ Γ, πατὴρ πατρίδος, τῆ ἐξ Ἀρείου πάγου βουλῆ καὶ τῆ βουλῆ τῶν Φ καὶ τῶ δήμῳ τῶ Ἀθηναίων χαίρειν·

Imperator Cezar, syn boskiego Trajana Partyjskiego, wnuk boskiego Nerwy, Trajan Hadrian August, kapłan najwyższy, mający władzę trybuńską, konsul po raz trzeci, ojciec ojczyzny, pozdrawia radę Areopagu, radę pięciuset i lud Ateńczyków.

Autor tej restytucji datuje powstanie listu na 128 r. po Chr., stojąc na stanowisku, że Hadrian posługiwał się już tytułem „ojca ojczyzny” (gr. *πατὴρ πατρίδος*), nadanym mu przez senat właśnie w tym roku. Jednocześnie uważa, że sprawowanie władzy trybuńskiej przez cesarza nie może być jednoznacznie sprecyzowane. Zwykle powstanie listu datowane jest na okres od 123 do 135 r. po Chr. Pomocne jest zakończenie listu, gdzie wzmiankowany jest T. Juliusz Herodian, pełniący urząd epimeletesa miasta.

Do obowiązków epimeletesa w czasach rzymskich należało utrzymanie porządku, dbanie o zaopatrzenie miasta, w tym organizowanie aprowizacji w czasie świąt¹¹. Urząd epimeletesa zwykle sprawował Ateńczyk, posiadający obywatelstwo rzymskie i należący do grupy lokalnych możnowładców. Wiadomo, że urząd ten, istniejący już od czasów Nerona, został skasowany w 132 r. po Chr. przez Hadriana, który dokonał reformy administracyjnej Aten¹². Obserwacja ta pozwala wyznaczyć górną (maksymalną) granicę ogłoszenia listu dotyczącego handlu rybami w Eleusis (datacja *ad quem*).

Herodian został także wymieniony na innej ateńskiej inskrypcji, wyrzytej na bazie posągu dedykowanego Hadrianowi:

¹¹ D.J. Geagan, *The Athenian Constitution after Sulla*, New Jersey 1967 (Hesperia: Supplement XII), s. 117.

¹² H.J. Oliver, *Imperial Commissioners in Achaia*, Greek, Roman and Byzantine Studies 1973, t. 14, nr 4, s. 399–401.

IG II² 3316: Αὐτοκράτορα Καίσαρα Τραιανὸν Ἀδριανὸν Σεβαστὸν Ὀλύμπιον Ἰούλιος Ἡρωδιανὸς καὶ Ἰούλιος Ἡρώδης τὸν ἴδιον εὐεργέτην.

Imperatorowi Cezarowi Trajanowi Hadrianowi Augustowi Olimpijczykowi Juliusz Herodian i Juliusz Herodes swojemu dobroczyńcy [wzniesli posąg].

W powyższej tytulaturze Hadrian został określony jako Olimpijczyk (gr. Ὀλύμπιος), a znawcy przedmiotu przyjmują, że cesarz przyjął ten przydomek w 129 r. po Chr.¹³ W ten sposób możemy znacząco zawęzić datację i przyjmując, że inskrypcja została wyryta między 129 (akceptacja przydomka „olimpijski” przez Hadriana) a 132 r. po Chr. (zniesienie urzędu epimeletesa w Atenach).

Zasadniczym celem, jaki przyświecał Hadrianowi, była sprawa uregulowania bezpośredniej sprzedaży ryb przez rybaków w Eleusis. Cesarz zwalniał ich z ateńskiego podatku w wysokości dwóch oboli. Powierzał jednocześnie sądowi Areopagu kontrolę nad spekulacją prowadzoną przez sprzedawców¹⁴. W nauce panuje spór, czy list dotyczył głównie sposobu zaradzenia niedoborom ryb podczas święta misterii eleuzyńskich, gdy miasto było zatłoczone z uwagi na napływ pielgrzymów, i cesarz będąc w tym czasie na miejscu, przypadkowo zainterweniował¹⁵, czy list ten stanowi część kompleksowej reformy, która miała niewiele wspólnego z misteriami. Wydaje się, że cesarz rzymski próbował rozwiązać podstawowy problem zaopatrzenia i wysokich cen nie tylko ryb w Atenach¹⁶, lecz także innych produktów, dlatego dokonał rozmaitych regulacji, m.in. w zakresie handlu oliwą¹⁷.

Zachowany fragmentarycznie dekret wykazuje pewne analogie do postępowania Hadriana z innymi podatkami lokalnymi w Delfach – chociaż Hadrian interweniuje w sporze, to jednak potwierdza władzę lokalną w zakresie pobierania i nadzorowania miejscowych danin¹⁸. F. Millar wykorzystuje ten i inne dowody, by podkreślić, że miasta potrzebowały cesarskiej zgody nawet na zmianę podatków wewnętrznych¹⁹.

Omawiany list Hadriana zachęcał rybaków, by w czasie misterii eleuzyńskich przywozili ryby bezpośrednio do Eleusis, a zarazem zakazywał kupcom hurtowym

¹³ M.T. Boatwright, *Hadrian and the Cities of the Roman Empire*, Princeton 2000, s. 85.

¹⁴ P.J. Alexander, *Letters and Speeches of the Emperor Hadrian*, Harvard Studies in Classical Philology 1938, t. 49, s. 167.

¹⁵ P. Graindor, *Athènes sous Hadrien*, s. 127–129.

¹⁶ E. Lytle, *Fishless Mysteries or High Prices at Athens? Re-examining IG II² 1103*, Museum Helveticum 2007, t. 64, s. 100–101; E. Lytle, *Fish List in the Wilderness. The Social and Economic History of a Boiotian Price Decree*, Hesperia 2010, t. 79, s. 289–290.

¹⁷ P. Niczyporuk, P. Kołodko, K.T. Tadajczyk, *Edykt cesarza Hadriana o oliwie*, Miscellanea Historico-Iuridica 2018, t. 17, z. 2, s. 255.

¹⁸ M.T. Boatwright, *Hadrian and the Cities...*, s. 90–91.

¹⁹ F. Millar, *The Emperor in the Roman World, 31 BC – AD 337*, Ithaca 1977, s. 426–427.

uczestnictwa w praktykach spekulacyjnych, w wyniku których ceny ryb w sposób sztuczny były windowane przez spekulantów. W przeciwnym razie kupcy hurtowi, którzy byli ich zwykłymi nabywcami, mogliby zmusić rybaków do tego, by pozwolili im mieć całe zapasy, a tym samym stwarzali szansę na czerpanie zysków. Ponieważ Eleusis, w przeciwieństwie do Aten, znajdowało się na wybrzeżu i było łatwo dostępne, pośrednicy nie pełnili żadnej istotnej funkcji. H. Höppener sugeruje, że Hadrian oferuje eleuzyńskim rybakom ulgę podatkową, ale jednocześnie zmusza ich do samodzielnej sprzedaży detalicznej ryb, co pozwala na wyeliminowanie pośredników w handlu rybami²⁰. Ciekawą hipotezę przedstawił Cortés Copete, który uznał list Hadriana za fragment pewnej całości prawodawstwa cesarza – prawodawstwa dotyczącego całości praw dla miast greckich²¹.

Na zakończenie cesarz nakazuje wyrzucie listu na steli i postawienie jej na Deigmie przed wejściem na rynek w Pireusie, głównym porcie Aten. Nazwa własna *Deigma* (gr. *Δείγμα*) oznaczała miejsce, w którym kupcy, sprzedający swoje produkty w Pireusie, wykładali próbki towarów (grecki wyraz *δείγμα* oznacza 'próbkę, egzemplarz'). Stąd nazwano tak stałe miejsce wystawiennicze, gdzie prezentowano klienteli próbki towarów znajdujących się w pobliskiej okolicy i dostępnych w natychmiastowej dostawie po zapłaceniu ceny²². Deigma to miejsce w Pireusie, w pobliżu którego prowadzono handel żywnością przywożoną spoza Attyki, częściowo dla wygody kupujących i sprzedających, a częściowo dla ułatwienia kontroli publicznej i opodatkowania.

Bibliografia

- Abbott F.F., Johnson, Ch.A., *Municipal Administration in the Roman Empire*, Princeton 1926.
 Alexander P.J., *Letters and Speeches of the Emperor Hadrian*, Harvard Studies in Classical Philology 1938, t. 49.
 Birley R.A., *Hadrian. Cesarz niestrudzony*, przeł. R. Wiśniewski, Warszawa 2002.
 Boatwright T.M., *Hadrian and the Cities of the Roman Empire*, Princeton 2002.
 Cortés Copete M.J., *Adriano y la regulación de los mercados cívicos: una nueva lectura de IG II² 1103*, Habis 2015, t. 46.

²⁰ H. Höppener, *Haliutica. Bijdrage tot de kennis der Oud-Grieksche visscherij*, Amsterdam 1931, s. 143.

²¹ J.M. Cortés Copete, *Koinoi Nomoi: Hadrian and the Harmonization of Local Laws*, w: *The Impact of Justice on the Roman Empire. Proceedings of the Thirteenth Workshop of the International Network Impact of Empire (Gent, June 21–24, 2017)*, red. O. Hekster, K. Verboven, Boston–Leiden 2019, s. 117.

²² Szersze omówienie funkcji Deigmy w okresie panowania Hadriana przedstawia D.Ch. Gofas, *Δείγμα: Ιστορική έρευνα επί'Ελληνικού του δικαίου των συναλλαγών*, Ateny 1970 (wyd. 1: Ateny 1924), s. 56, 71.

- Cortés Copete M.J., *Koinoi Nomoi: Hadrian and the Harmonization of Local Laws, w: The Impact of Justice on the Roman Empire. Proceedings of the Thirteenth Workshop of the International Network Impact of Empire (Gent, June 21–24, 2017)*, red. O. Hekster, K. Verboven, Boston–Leiden 2019.
- Curtius C., *Griechische inschriften. Mittheilungen aus Athen und Piraeus*, Philologus 1870, t. 29.
- Geagan J.D., *The Athenian Constitution after Sulla*, New Jersey 1967 (Hesperia: Supplement XII).
- Gofas D.Ch., *Δείγμα: Ίστορική έρευνα επι του Έλληνικού δικαίου των συναλλαγών*, Ateny 1970.
- Graindor P., *Athènes sous Hadrien*, Cairo 1934 (przedruk: New York 1973).
- Halfmann H., *Itineria principum. Geschichte und Typologie der Kaiserreisen im Römischen Reich*, Stuttgart 1986.
- Höppener H., *Halieutica. Bijdrage tot de kennis der Oud-Grieksche visscherij*, Amsterdam 1931.
- Inscriptiones Graecae II et III: Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores*, red. J. Kirchner, Berlin 1916.
- Latyshev V.V., *Inscriptions de Ténos*, Bulletin de correspondance hellénique 1883, t. 7.
- Lytle E., *Fishless Mysteries or High Prices at Athens? Re-examining IG II² 1103*, Museum Helveticum 2007, t. 64.
- Lytle E., *Fish List in the Wilderness. The Social and Economic History of a Boiotian Price Decree*, Hesperia 2010, t. 79.
- Martín F., *La documentacion griega de la cancelleria del emperador Adriano*, Pamplona 1982.
- Millar F., *The Emperor in the Roman World, 31 BC – AD 337*, Ithaca 1977.
- Niczyporuk P., Kołodko P., Tadjczyk T.K., *Edykt cesarza Hadriana o oliwie*, Miscellanea Historico-Iuridica 2018, t. 17, z. 2.
- Oliver H.J., *Greek Constitutions of Early Roman Emperors from Inscriptions and Papyri*, Philadelphia 1989.
- Oliver H.J., *Imperial Commissioners in Achaia*, Greek, Roman and Byzantine Studies 1973, t. 14, nr 4.
- Revisione ed integrazione dei Fontes Iuris Romani (FIRA)*, t. 1. *Leges*, red. G. Purpura, Torino 2012.
- Smallwood E.M., *Documents Illustrating the Principates of Nerva, Trajan and Hadrian*, Cambridge 1966.
- Wilhelm A., *Inschriften aus Erythrai und Chios*, Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien 1909, t. 12.
- Woodhead G.A., *Supplementum Epigraphicum Graecum XXI*, Amsterdam 1962.

Pupillorum patrocinium legum et praxeos studiosis, [...] Authore [...] D. Iodoco Damhouderio, Apud Ioannem Bellerum, Antverpiae 1564, sygn. BU KUL. PXVI613, s. 99.